

Kansalaistieteen kutsu

Millaiseen keskusteluun kansalaistiede tiedepoliittisena iskusanana tai historiallistavan tarkastelun kohteena kutsuu? Voisivatko juhluvuottaan viettävät Sivistystyön Vapaus ja Vastuu (SVV) -yhteistyöohjelma ja Aikuiskasvatus toimia kansalaistamista koskevan julkisen keskustelun ja toiminnan foorumeina?

KANSALAISTIETEDEN ON EUROOPAN tutkimusalueen ja suomalaisen tiedepoliittikan höttöinen iskusanana. Perinteisesti on puhuttu luonnontieteellisiin tutkimuksiin havaintoja keräävistä harrastajista, mutta taloudellisen yhteistyön ja kehityksen järjestön OECD:n (2015) ja Euroopan unionin (2020) lanseeraamien avoimen tieteen ohjelmien tavoite on lisätä kansalaisten luottamusta tieteeseen, teknologiaan ja innovaatioihin sekä halua niiden tulosten omaksumiseen.

Pääministeri Sanna Marinin (sd.) hallituksen tutkimus-, kehittämis- ja innovaatiotoiminnan (TKI) tiekartassa kansalaistieteen tarkoitus on edistää muuttuvassa työ- ja elinkeinoelämässä tarvittavaa tiedon tuotantoa, innovaatioita ja korkeaa osaamista sekä mahdollistaa yhteiskunnan voimavarojen ja osaamisen laajapohjainen hyödyntäminen (VNK 2020). Ohjelmissa mainitaan tieteen demokratisointi, kansalaisvaikuttaminen ja tiedevalistus, joita kaikkien on helppo kannattaa, vaikka kansalaisuuden ja tieteen käsitteet leijuisivatkin ilmassa.

Kansalaistieteen kutsu kuuluu myös aikuiskasvatustieteessä, joten pohdimme itsekkriittisesti, tarjo-

aisivatko Sivistystyön Vapaus ja Vastuu -ohjelman (SVV) kokemukset vastauksia. SVV on vapaan sivistystyön yhteistyöohjelma, joka pyrkii alan tutkimuksen ja yliopistoyhteistyön sekä toimijoiden vuorovaikutuksen vahvistamiseen. Onko ohjelmalla yhtymäkohtia kansansivistysopin kehitykseen ja löytyisikö vertailusta vaihtoehtoja? Soveltuuko kansalaistiedepuhe tieteenaloihin, joiden kohteena ovat kansalaisuus ja kansalaiseksi määrittely? Voisivatko juhluvuottaan viettävät SVV ja *Aikuiskasvatus* toimia kansalaistamista koskevan julkisen keskustelun ja toiminnan foorumeina?

YHTEISKUNNALLISTAMINEN JA KANSALAISSUUS

Vapaasta sivistystyöstä tuli Suomessa tieteenomaisen kiinnostuksen kohde, kun kansansivistysoppi kehkeytyi yhtenä kansalaistietoja syventävistä yhteiskuntatieteistä Kansalaiskorkeakoulun, vuodesta 1930 Yhteiskunnallisen Korkeakoulun (YKK) oppiaineeksi vuonna 1928. Perustajat pitivät sitä kansansivistyslaitosten korkeampana portaana, erityisesti kansanopiston käyneitä varten.¹ Kansalaiskorkeakoulua

KANSAISUUDEN JA MAAHENKISYYDEN KÄSITTEET JÄTETTIIN SIVISTYS- TEOREETTISEN KESKUSTELUN ULKOPUOLELLE.

tarvittiin kansanvaltaisen yhteiskunnan – kunnallishallinnon, sosiaalihuollon, lehdistön, osuuskuntien ja järjestöjen – toimihenkilöiden kasvattamiseen. Se tarjosi vaihtoehdon harvainvaltaa ylläpitävälle opilliselle kasvatukselle sekä virkamiehiä ja kansallista eliittiä kouluttavalle yliopistolle. (Harmaja 1917.) Kansan ja ”vanhan” valtion sijasta haettiin ja jaettiin tietoa ”yhteiskunnasta”, jonka hallintaan kaikki kansalaiset olivat saaneet oikeuden ja velvollisuuden. Kansansivistysopin isäksi asemoitu Zachris Castrén katsoi, että harvainvaltaisuuden ohella yhteiskunnallistamista uhkasi sisällissodan vastakkainasettelujen toistuminen. Kansakunnan terveys edellytti yhteisiä tosiarvoja kannattavaa kansalaiselämää ja yhteiskunnallisten elämänehtojen omakohtaiseen ymmärtämiseen ja arvostelukykyyhin pystyviä kansalaisia. (Castrén 1919.)

Castrén arveli vapaan kansansivistystyön ja eri tieteenalojen hyötyvän vastavuoroisesta yhteistyöstä. Tieteellisen tutkimuksen ja korkeamman opetuksen tuli asettaa johtamaan kansansivistäjien työtä sivistyksellisen yhteiskunnan luomisessa. Se integroisi erikoistuneita ja hajaantuneita tieteitä ja rakentaisi niissä kokonaisnäkemystä. (Castrén 1924.) Kansansivistysopin tuli yhdistää kansansivistystyötä edistävien tieteenalojen tuloksia ja ottaa niiden lähestymistapoja käyttöön. Tavoitteena ei ollut osoittaa kansansivistyksen hyödyllisyyttä vaan sen yhteyttä yhteiskuntaelämän kokonaisuuteen. Kansalaisten osallisuuden perusta oli opettajien ja opiskelijoiden yhteys kansansivistystyöhön. Yhdessä he kehittivät tulkintoja kansansivistäjän figurista ja kansansivistystyön menetelmistä. YKK:n kanslerin ja Työväen Sivistysliiton (TSL) perustajan Väinö Voionmaan (1939) mukaan niissä tavoiteltiin eri työmuotoja – sivistysarvoja – yhdistävää kansansivistyksen ole-

musta. Kun koulutus ja valtiolliset elimet edustivat yksipuolisesti porvarillista sivistystä, oli tarpeen edistää muiden kansanryhmien elämänpiiriin ja arvoihin perustuvaa sivistystä. Sen pohjalta voisi rakentua yhteiskunnallinen, kansallinen sivistys. (Mt.)

Castrén, Voionmaa ja T. I. Vuorenrinne kansansivistysopin kehittäjinä edustivat sosiaalidemokraattista työväensivistys- ja työväenopistoliikettä, joten talonpoikainen ja kristillinen sivistys saivat niukasti huomiota osakseen. Niinpä kansaisuuden ja maahenkisyyden käsitteet jätettiin sivistysteoreettisen keskustelun ulkopuolelle, eikä äärivasemmiston ja -oikeiston elämänpiiriin ja arvoihin pohjautuva toiminta sopinut yhteiskunnallistavan sivistyksen ohjelmaan. Silti kehittäjät torjuivat aikakauden polttavien kysymysten, kuten politiikkaa ja uskontoa koskevien kysymysten, syrjäyttämisen kansansivistystyöstä. Yhteiskunnallisesti ja valtiollisesti viattomiin asioihin rajoittuminen tekisi työstä tyhjänaikaista ajanvietettä ja kuolettaisi sen sivistyksellisen arvoisallön. (Castrén 1924.)

SIVISTYSTYÖN TIEEENOMAISUUS

Sosiaalidemokraattinen sivistysliike korosti yhteiskunnallistavan sivistyksen tiedeperustaisuutta, jonka toteutuminen edellytti eri tieteenaloilla pätevyityneitä ohjaajia sekä kansansivistystyön ja yliopiston yhteistyötä. Yhteistä kansalaisuutta tuli etsiä tieteenomaisesti koettelemalla aikakauden polttavia kysymyksiä eri näkökulmista sekä pyrkimällä ymmärtämään erilaisia arvolähtökohtia ja ongelmanasetteluja tasa-arvoisessa hengessä (Castrén 1924; Vuorenrinne 1942; Harva 1943). Kun aatteelliset erot tuli tuoda sivistystyön piiriin tieteenomaisuuden suodattamana, käsitys kuitenkin epäpolitisoitui (Heikkinen ym. 2019).

Sivistystyön tieteenomaistaminen edellytti myös sen itsensä tieteellistämistä. Yhtenä YKK:n yhteiskunnallistavista oppiaineista kansansivistysopin eritystehtävä oli kasvattaa kansansivistystyön tekijöitä ja johtajia. Kansansivistystyön tarkastajana Castrén asetti tieteellisen pätevyyden sivistystyön valtiollisen tunnustamisen kriteeriksi. (Tuomisto 2002; Kantasalmi 2015.) Se tarkoitti yhteiskunnallisten aineiden opintoja seuraavaa kansansivistykseen syventymistä. Kansansivistäjän tuli hallita tietty erityisaihe, mutta

yhteinen tietopohja edellytti ehyttä yhteiskunnallistavaa kokonaisnäkemystä (Voionmaa 1942). Alan eri työmuotoja yhdisti tietämys kansansivistystyön osa-alueista ja kokonaisuudesta sekä yhteys muihin yhteiskuntatieteisiin. Voionmaa piti kansansivistysopin sisällöllisenä ja metodisena ytimenä historiaa, jonka avulla yhteiskunnallista muutosta voitiin selittää ja ymmärtää. Historian ohella tuli perehtyä valtiotietoon, kunnallis- ja yhteiskuntatietoon, kansanliikkeisiin, sisäpolitiikan ja kulttuurielämän haaroihin sekä niitä koskeviin teorioihin ja muiden maiden tilanteisiin. (Voionmaa 1942; Castrén 1924.)

Vaikka kansansivistyksen käsitteistä ja olemuksesta keskusteltiin aikakauslehdissä ja sivistysjärjestöjen tapaamisissa, kansansivistysoppia alkoi tieteellistää vuonna 1940 perustettu Kansansivistysopillinen yhdistys (Aaltonen 2010; Pätäri 2019; Ikonen 2021). Sen avulla kansansivistystyön opillinen, hallinnollinen ja eri työmuotojen vaikuttajaverkosto pyrki keskitämään ja kontrolloimaan hajanaisena pidettyä keskustelua, oikeutuksenaan kansallisen yhtenäisyyden rakentaminen talvisodan oloissa. Yhdistyksen perustajiin kuulunut Vuorenrinne korosti kansansivistyksen tehtävää yksilöiden ja yhteiskuntapiirien yhteis- ja vastuuntunnon rakentajana ja kansansivistysoppia sen syväluotaavana perustana (Vuorenrinne 1942). Yhdistyksen tuli pohtia kansansivistysteoreettisia kysymyksiä, jättää ulkopuolelle puhtaasti poliittiset kysymykset, levittää kansansivistysopillisia tietoja sekä edistää alan tieteellistä tutkimustyötä, keskustelua ja julkaisutoimintaa. Kun jäseneksi hyväksyminen edellytti johtokunnan ja yleiskokouksen päätöstä, yhdistyksestä tuli tosiasiaa sisäänpäin lämpiävä ja eksklusiivinen.

Kansansivistysoppia yhdistäväksi julkisuusfoorumiksi yhdistys perusti *Kansansivistys*-aikakauskirjan (1948–54), jonka palstoilla kansansivistyksestä käytiin teoreettista, käytännöllistä ja poliittista keskustelua. Lehdessä julkaistiin esitelmää, joita toimituskunta – professori Urpo Harva sekä keskusjärjestöjen ja kouluhallinnon johtajat – olivat pitäneet yhdistyksen kokouksissa. Kirjoitukset puolustivat sivistystyön asemaa ja arvostusta yhteiskunnassa ja koulutusjärjestelmässä.

Valtokeskittymän reunalta tilastotutkija Judit Kauppinen muistutti, että kansansivistys ja kansalaisuus tarkoittivat myös sivistyneistöä ja että niitä koskevan

opin tuli perustua todellisuuden tieteelliseen tunteeseen. Käsiteriittoa seurattessaan Kauppinen totesi, ettei ”voi olla panematta merkille sitä tuhoisaa noidan ympyrää, johon ajaudutaan, kun vuosikymmenen ajan arvovaltaisessa yhdistyksessä askaroidaan mahdollisten käsite-erojen parissa, sen sijaan että hakeuduttaisiin kenttätutkimusten raikkaiden tuulten pariin ja tehtäisiin kaikki, mitä tehtävissä on nuorten tutkijain tieteellisen työn tukemiseksi” (Kauppinen 1953).

Kansalaisjulkisuutta ovat vapaan sivistystyön tutkimuksessa edustaneet etenkin opinnäytetutkimukset, joita YKK:ssa ohjasi professori Harva. Hän linjasi myös muuta tutkimusta vuonna 1945 käynnistämässään Yhteiskunnallisessa tutkimuslaitoksessa. Tutkimuksen tuli tieteenomaistaa kansansivistystyötä, jotta se juurruttaisi kansaan sivistysarvoja ja todella älyllisen elämän viljelyä. Sen avulla tuotettaisiin kansansivistystyöhön kokonaisnäkemystä sekä tehostettaisiin nuukkojen varojen tehokasta käyttöä ja kansansivistäjien valmistusta. (Harva 1943.)

Käytännössä tutkimuslaitos pohjusti vapaan sivistystyön tutkimukseen levinyttä toimeksiantotutkimusta, jossa kansalaisista tuli eri työmuotojen käyttäjiä ja joita seurattiin ja rekisteröitiin osallistumiskartoituksilla. Harvan 1970-luvulle kontrolloima tutkimus alkoi paljolti toistaa vapaan sivistystyön kaanonin. Muissa oppiaineissa Voionmaan hengessä tehdyt opinnäytteet puolestaan pitivät historiaa ja yhteiskunnallisia aineita vapaan sivistystyön lähtökohtina. (Heikkinen ym. 2019.)

Porvarillisen koulutusjärjestelmän uudistaminen ”yhteiskunnallisen sivistyksen” suuntaan avautui, kun vasemmistopuolueet ja ammattiyhdistysliike saivat vaikutusvaltaa toisen maailmansodan jälkeen. Peruskoulu ja universaalit hyvinvointipalvelut näyttivät toteuttavan työväen sivistysliikkeen pyrkimyksen yhteiseen yhteiskuntaan. Vaikka kansansivistysopin ihanteena oli kansalaislähtöisyys, kansalaiset eivät osallistuneet sen muotoiluun. Yhteys kansalaisiin toteutui kansansivistäjien välityksellä. Kansansivistysopillisen yhdistyksen nimi muutettiin vuonna 1971 Aikuiskasvatuksen Tutkimuskeskukseksi (ATS). Oppiainetta profiloitiin osaksi kasvatus-tieteitä, jotka olivat vahvistuneet opettajien kouluttajina ja aseman vakiinnuttajina. (Kantasalmi 2015; Heikkinen ym. 2019.)

YHTEISKUNNALLISTAVA SIVISTYSTYÖ KÄVI 1980-LUVULLA MAHDOLLISUUKSIEN TASA- ARVOON NOJAAVASSA KOULUTUSJÄRJESTELMÄSSÄ TARPEETOMAKSI.

Siirto kasvatustieteiden tiedekuntaan ajoi aikuiskasvatuksen identiteettikamppailuun yleisen kasvatustieteen ja opettajankoulutuksen kanssa (ks. Tuomisto 2002). Samalla vasemmiston ja ammattiyhdistysliikkeen asemat koulutushallinnossa ja -politiikassa tarjosivat alan tutkijoille tilaisuuden aikuiskoulutusreformia palvelemaan tutkimukseen. Vaikka henkilöyhteydet Tampereen yliopiston, kouluhallinnon virkamiesten, ATS:n ja ammattiyhdistysliikkeen kesken olivat tiiviit, tieteenalan ”yhteiskunnallistava” uudistaminen jäi yliopiston valtakamppailujen jalkoihin (Tuomisto 2002; 2014).

Opetus, opinnäytteet ja muu tutkimus keskittyivät aikuiskasvatuskentän luokituksiin sekä aikuisten oppimisen ja aikuiskasvattajien jäsenyyksiin. Tieteen, politiikan ja käytännön edustajien välinen keskustelu kutistui. Koulutussuunnitteluun keskittyneet aikuiskasvatustieteilijät suosivat käytännön toimijoiden kanssa tehtävän tutkimuksen sijasta yhteiskuntatieteellistä lähestymistapaa: ”Silloin kun aikuiskasvatus pyrkii todellistamaan humanistisia arvoja, se tarvitsee avukseen nimenomaan yhteiskuntakriittistä tutkimusta, joka asettaa kysymyksenalaisiksi myös sivistyskäytännön omat ajattelutavat ja vakiintuneet merkitykset” (Alanen 1981).

Aikuiskasvatustieteilijöiden visiitti vallankäytön keskuksissa jäi lyhyeksi. Vastaisuudessa ammatillista ja tutkintotavoitteista aikuiskoulutusta sekä vapaata sivistystyötä hallinnoitiin arvioinneilla, koulutuspoliittisilla ohjelmilla, tarkoitusta ja rahoitusta määrittelevällä lainsäädännöllä ja koulutuksen järjestäjien kanssa käydyillä tulosneuvotteluilla.

Kun aikuiskasvatus levisi 1980-luvulla muiden yliopistojen kasvatustieteiden tiedekunnissa ja laitoksissa, se painottui koulutuspolitiikkaan, opetukseen ja ohjaukseen sekä henkilöstön ja organisaation kehittämiseen (Tuomisto 2002). ”Yhteiskunnallistava” sivistystyö näytti mahdollisuuksien tasa-arvoon nojaavassa koulutusjärjestelmässä käyvän tarpeettomaksi. Vähäinen vapaan sivistystyön tutkimus kaipasi ammattilaisten omien organisaatioiden ja työn kehittämiseen, muu keskustelu siirtyi eri työmuotojen omille foorumeille.

2000-luvulla suomalaisesta kansallisvaltioyhteiskunnasta oli osana Euroopan unionia tullut itsensänselvyyttä, asiakkaina veronmaksajakansalaiset, jotka vastasivat sen kilpailukyvyttä ja omasta työllistyvyydestään. Hallitusohjelmissa, koulutushallinnossa ja yliopistoissa aikuiskasvatus ja -koulutus väistyivät elinikäisen oppimisen, osaamisen kehittämisen, työssä oppimisen ja ammattikorkeakoulujen vahvistamisen tieltä. Aikuiskasvatustiede ei enää tarjonnut työkaluja vapaan sivistystyön edunvalvontaan.

Politiikantekijät ja hallinto kuuntelivat sen sijasta taloustieteitä ja keskittyivät valvomaan toiminnan tehokkuutta ja tuloksellisuutta. Vapaassa sivistystyössä yhteiskunnallistamisen ja kansalaistamisen ohjelmat muuntuivat laitostuneeksi retoriikaksi, jossa tutkijoita kaivattiin niiden kuositamiseksi, kun ala pyrki säilyttämään asemansa koulutusjärjestelmässä.

VAPAAN SIVISTYSTYÖN PUOLUSTUS

Yliopistojen ulkopuolelle ajatunutta keskustelua vapaan sivistystyön tarkoituksista ja toteutuksesta sekä tieteellisen koulutuksen ja tutkimuksen tarpeesta aktivoivat 1990-luvun lopulla erityisesti Vapaan sivistystyön yhteisjärjestön (VSY) aktiivit Timo Toivainen ja Seppo Niemelä sekä opetus- ja kulttuuriministeriön (OKM) aikuiskoulutusosaston johtaja Marita Savola (Mikkilä 2012). Toivainen ja Niemelä artikuloivat kasvanutta huolta vapaan sivistystyön tarkoituksen katoamisesta analysoimalla ja visioimalla sen ideologista ja toiminnallista erityisyyttä.

Pyrkimykset eri toimintamuotojen yhteiseen mision kävivät toteen ministeriön johtamassa ”Vapaan sivistystyön kehittämissuunnitelmassa” (2000–09)

sekä sen rahoittamassa ja VSY:n organisoimassa ”Vapaan sivistystyön osaaminen ja pätevyys” – eli VSOP-ohjelmassa (2000–11). Molempiin sisältyi vapaan sivistystyön yliopistoyhteistyön rakentaminen. VSOP-ohjelmassa syntyi organisaatorajat ohittavia yhteistyön muotoja, joiden toivottiin vakiintuvan. Myös ATS:n koordinoima tutkijoiden, vapaan sivistystyön, ammatillisen aikuiskoulutuksen ja Opetushallituksen välinen ”Aikuiskasvatuksen tutkimusyhteistyön rakenteelliset innovaatiot” -hanke kartoitti tieteen, aikuiskasvatuksen toimintakenttien ja politiikan yhteistoiminnan mahdollisuuksia. Vaikka vapaan sivistystyön tiedeyhteyksiä hahmotettiin siinä osana aikuiskasvatuksen kokonaisuutta, kenttien eriytyminen vain vahvistui. (Heikkinen & Teräsahde 2011.)

Aloitteista huolimatta vapaan sivistystyön tieteellisen tutkimuksen ja koulutuksen vahvistaminen ei saanut pysyvää tukea hallinnosta, sillä Savola eläköityi ja aikuiskoulutusosasto lakkautettiin. Ei sitä juuri löytynyt yliopistoista tai tutkimusseuroista, eikä laajalti vapaan sivistystyön organisaatioiltakaan.

Vuonna 2011 VSOP-hankkeeseen sitoutuneet toimijat päättivät kuitenkin jatkaa sopimuksellista yhteistyötä SVV-yhteistyöohjelmalla. Osapuolina olivat VSY ja kolmen yliopiston tutkijat. Jotta VSY saisi ministeriöltä avustuksen ohjelman koordinointiin ja jäsenjärjestöt pitäisivät sitä edunvalvonnalleen tarpeellisenä, perustamisasiakirjassa korostettiin ajankohtaiseen koulutuspolitiikkaan tarttumista (SVV 2011).

Huoli vapaan sivistystyön aseman ja arvostuksen tutkimusperustaisesta puolustamisesta oli yhteinen, mutta toimijoiden odotukset yhteistyöohjelmalta olivat ristiriitaisia, mikä vaikutti sen toteutukseen. Sopimukseen SVV-yhteistyön tarkoituksiksi kirjattiin ensinnäkin vapaan sivistystyön toiminta-ajatuksen, -menetelmien ja merkityksen kirkastaminen muuttuvassa historiallis-yhteiskunnallisessa kontekstissa. Toiseksi siinä oli tarkoitus analysoida alan hallinnon, tutkimuksen ja käytännön toimijoiden suhteita ja kolmanneksi luoda tutkimuksen ja tieteellisen koulutuksen toimintamalleja. Toimeen haluttiin tarttua yliopiston, käytännön ja politiikan toimijoiden yhteistutkimuksella, teorian ja käytännön vuoropuheluna sekä tutkijoiden ja niin sanot-

tujen maallikoiden kykyjä yhdistävänä tiedon rakentamisena. Osallistujat pohtisivat yhdessä asiakirjojen, ohjelmien, käytänteiden ja kokemusten ilmentämiä toiminta-ajatuksen, menetelmien ja toimijuuksien merkityksiä sekä niiden seurauksia. (Mt.)

Yliopistotoimijoiden missio SVV-ohjelmassa oli vastustaa aikuiskasvatustutkimuksen ja -koulutuksen välineellistämistä kilpailukyky-yliopiston palvelukseen. Tähän pyrittiin kansansivistysopin hengessä rakentamalla alueellista ja kansallista yhteistutkimusta. Se koostui osapuolten toimintaan integroidusta oppinäytetutkimuksesta, harjoittelusta, tutkivasta kehittämisestä ja tutkimustyöpajoista. Yhteistyövisio oli idealistinen. Sen osapuoliksi odotettiin vapaan sivistystyön organisaatioita sekä yliopistojen aikuiskasvatukseen ja vapaaseen sivistystyöhön erikoistuneita laitoksia henkilöstöineen ja opiskelijoineen kuten myös tutkimusseurojen, opetushallinnon ja median edustajia. Kun kansansivistysopin tieteellisen ajattelun ja tutkimustiedon levittäminen tarkoitti polttavien kysymysten kannalta perustavia tieteenalaja, SVV-ohjelmassa luvattiin tehdä näkyväksi vapaan sivistystyön hyötyjä sekä välittää ja yleistä juistaa sitä koskevaa tutkimusta. (Mt.)

SVV-ohjelmassa jatkuivat vuosina 2015–16 rinnan osallistavan ja omaehtoisen tutkimusyhteistyön sekä yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen tähtäävät strategiat. Kunnianhimoisesti ehdotettiin, että vapaan sivistystyön tutkijat, toimijat ja päättäjät muotoilsivat yhdessä tutkimusaiheita ja -ongelmia, toteuttaisivat tutkimuksia, levittäisivät tutkimustietoa ja kehittäisivät yhteistyöhön sitoutuvien pilottiorganisaatioiden alueellisen ja kansallisen verkoston. Ohjelmalta odotettiin, että se vakiinnuttaisi yhteistyöyliopistoihin tutkijoiden ohjaus- ja vertaistukijärjestelmän ja loisi alan koulutuksen ja tutkimuksen keskittymän. Lisäksi toivottiin, että toimijoiden yhteydenpito säännöllistyisi ja vapaan sivistystyön vaikuttavuutta tutkiva hanke saisi OKM:n tai Euroopan unionin rahoituksen. (SVV-TOSU 2015–16.)

Ohjelma eteni yhteistyössä toteutettujen oppinäytetutkimusten, opintojen sekä alueellisten, kansallisten ja kansainvälisten tapahtumien ja kansalaiskeskustelujen merkeissä lähes ilman ulkoista rahoitusta. Vaikka syötteitä annettiin vapaan sivistystyön ja tutkimuksen tapahtumiin, kuten Vapaan sivistys-

SVV-OHJELMASSA LUVATTIIN TEHDÄ NÄKYVÄKSI VAPAAN SIVISTYSTYÖN HYÖTYJÄ SEKÄ VÄLITTÄÄ JA YLEISTAJUISTAA SITÄ KOSKEVAA TUTKIMUSTA.

työn päville, Aikuiskasvatuksen tutkimuspäiville ja pohjoismaisiin aikuiskasvatuskonferensseihin, ohjelman yhteistyöllistä ideaa ei päästy työstämään yliopistojen, vapaan sivistystyön organisaatioiden ja politiikantekijöiden kesken eikä yliopistoissakaan. Niin tutkijoiden kuin vapaan sivistystyön toimijoiden huomio keskittyi erillisiin, kulloinkin tarjolla oleviin hankerahoituksiin.

Samalla kun yhteistyöohjelman teemat – rakennemuutos ja muuttuva kansalaisuus, tasa-arvo ja oikeudenmukaisuus, vapaan sivistystyön bunkkerit ylittävä yhteistyö, digitalisaation uhat ja mahdollisuudet – terävöityvät, yliopistojen ja vapaan sivistystyön hallinta- ja rahoituslogiikka sabotoi niiden toteutumista. Yhteistutkimuksen ja tutkimusperustaisen kehittämisen korvasivat yhteistyöyliopistojen ja vapaan sivistystyön keskusjärjestöjen välinen ”ohjelma-toiminta”. VSY:lle se tarjottiin TKI-, vaikuttavuus-, kumppanuus-, arviointi- sekä viestintä- ja julkaisu-tuotannon sanastolla. (SVV-TOSU 2017–19.) Alueellinen opinnäyte- ja opintoyhteistyö jatkui, mutta yhteinen keskustelu ohjelman ideasta ja suunnitelmien toteuttamisesta jatkoi hiipumistaan.

Vuosien 2020–22 toimintasuunnitelma lähtee siitä, että SVV-ohjelma edistää Vapaan Sivistystyö ry:n (VST) strategiaa keskeisinä teemoinaan ekososiaalinen sivistys ja uusi työelämänarratiivi. Yhteistyöyliopistojen tehtävä on tukea vapaan sivistystyön uudelleen sanoittamista sekä kestävän, vaikuttavan ja uudistuvan sivistystyön rakentamista. Strategia nojaa pitkälti Suomen itsenäisyyden juhlarahaston Sitran projekteihin ja toimintamalleihin. Niinpä SVV-ohjelman tulee tarjota vapaan sivistystyön toimijoille ja kansalaisryhmille keskustelufoorumi, jossa tutkijat voivat kohdata muita toimijoita ja käyttää tutkimusperustaisia puheenvuoroja. Aiempi opinnäyteyhteis-

työ, tutkimustyöpajat ja alan asiantuntijakoulutus yliopistoissa mainitaan, mutta ne jäävät VST:n strategian varjoon. (SVV-TOSU 2020–22.)

SIVISTYSTYÖN VAPAAUS JA VASTUU -OHJELMAN JULKISUUSFOORUMIT

Kansansivistysopin kehittäjät vastuuttivat sivistystyön johtajia ja tieteen edustajia etsimään vapaan sivistystyön yhteistä olemusta *Kansansivistys*-lehden palstoilla. Lainsäädäntö ja valtiosuudet kuitenkin eriyttivät vapaan sivistystyön työmuotoja, jotka vahvistivat profiilejaan järjestölehdillä. Yliopistossa aikuiskasvatukseksi muuttunut tieteenala ei Urpo Harvan suojeluksessa enää tarvinnut puolustajaa.

Lehdelle ei löytynyt yleisöä yhdistyksen ulkopuolelta, ja se lopetettiin vuonna 1954. ATS käynnisti *Aikuiskasvatus*-tiedelehden yhdessä Kansanvalistusseuran kanssa uudelleen vuonna 1981. Alkuvuosina lehden toimituskunta koostui yliopistojen, politiikan ja hallinnon sekä käytännön edustajista. Vapaan sivistystyön tematiikka oli vielä keskeinen, vaikka lehden tarkoitus olikin avartaa aikuiskasvatuksen tulkinta ammatilliseen ja työelämän aikuiskoulutukseen ja henkilöstön kehittämiseen. Ote oli keskustelevalta, kun tutkijoilla ei ollut painetta vertaisarvioitujen artikkelien julkaisemiseen Jufo-foorumeilla.

SVV-ohjelmaa kehiteltäessä suomalaisiin yliopistoihin vyöryi kilpailu- ja indikaattoripolitiikka. Visiot aikuiskasvatuksen tutkimuksen ja tieteellisen koulutuksen poikkitieteellistämistä ja yhteistyöstä käytännön ja politiikan kanssa sopivat siihen huonosti. *Aikuiskasvatus*-lehden toimituskunnat täytyivät yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen tutkijoista ja opettajista. Julkaisupolitiikka taipui korkeakoulujen hallinnan ja tutkijoiden päteöitymisen ja meritoitumisen ohjelmille, joissa keskustelemista ja osallistamista ei arvostettu. ATS ja *Aikuiskasvatus* osoittivat kunnioitusta vapaalle sivistystyölle aikuiskasvatuksen ja aikuiskasvatustieteen esihistoriallisena edeltäjänä, mutta sen ”yhteiskunnallistavaa” potentiaalia ei tunnustettu. SVV-ohjelma puolestaan marginalisoi itseään keskittämällä niukat resurssinsa yliopiston ja vapaan sivistystyön toimijoiden yhteistyötä tukeviin julkisuusfoorumeihin.

Aikuiskasvatuksessa SVV näkyi tutkijoiden henkilökohtaisina tuotoksina, vaikka ne ilmensivätkin ohjelman kansalaisia osallistavia pyrkimyksiä. Vuosina 2011–20 lehdessä käydyssä keskustelussa oppiaineen tilasta ja tulevaisuudesta SVV jäi katveeseen. Kuitenkin professori Petri Salo (2011) kritisoi perinteistä osallistumistutkimusta ja toivoi tutkimusta osallistumisen merkityksistä ja kokemuksista:

”[–] vapaa sivistystyö on kuin musta laatikko. En ole alan tutkimusta Suomessa seuranneena tutustunut yhteenkään tutkimukseen, jossa olisi tarkasteltu lähietäisyydeltä mitä tuhansilla ja taas tuhansilla kursseilla tehdään ja tapahtuu[–] Tutkimus ja/tai kehittämistoiminta kohdistuvat liian usein sivistyksen kovan ytimen sijaan sen etäisiin institutionaalisiin reunaehtoihin”.

Professori Anja Heikkinen (2012) totesi, että

”(a) aikuiskasvatuksen ääriviivoja, rajoja ja omia paikkoja voisi etsiä yhdistämällä tutkijoiden ja käytännön toimijoiden kyvyt tiedon tuottamisessa ja rakentamisessa. Kyseessä ei olisi muodikas yhteinen tiedonrakentelu, jaettu asiantuntijuus tms. ’tilanteinen, tilauksiin ja odotuksiin vastaava ja kulloistakin tarvetta tyydyttävä tieto ja tiede’, vaan niin tieteen kuin todellisuuden konkreettisesti haastama tutkimus. Aikuiskasvatustieteen identiteetin kriteerinä voisi olla kyky yhdistää paikallinen ja alueellinen, näiivi ja käytäntöihin ankkuroitunut tieto tieteelliseen – eri tieteenaloihin perustuvaan – tietoon tuomalla yhteiseen tilaan niin sanotut tutkijat ja kokeneet käytännön asiantuntijat”.

SVV-ohjelma tavoittelee yliopistojen, käytännön ja politiikan toimijoiden yhteistyöhön perustuvaa julkisuutta. Opinnäytteitä ja muuta tutkimusta on pyritty syntetisoimaan kokoamalla tutkimustietokantoja sekä tiedottamalla ja yleistajuistamalla tutkimustuloksia. Yhteisjulkaisuina on tuotettu muun muassa *Vapaa, vallaton ja vangittu sivistystyö* -pamfletti sekä *Adult Education and the Planetary Condition* - ja *Vapaa sivistystyö eilen, tänään ja huomenna* -teokset. Yhteistyölliset viestintämuodot, sivustot ja julkaisut eivät ole kuitenkaan saavuttaneet aikuiskasvatustieteen ja yliopistojen tai vapaan sivistystyön valtavirtajulki-

suuksia. Yhteisestä historiastaan huolimatta SVV ja *Aikuiskasvatus* ovat pysyneet erillisinä foorumeina ja muodostuneet osittain kilpaileviksi foorumeiksi.

POPULISMISTA TIETEEN VASTUUSEEN

OKM edistää OECD:n ja Euroopan unionin avoimen tieteen tiekarttaa, jonka mukainen kansalaistiede osallistaisi tavalliset ihmiset tiedeperustaiseen innovaatioiden tuotantoon. *Aikuiskasvatuksen* päätoimittaja Heikki Silvennoinen (2017) arveli, että

”(a)voimesta tieteestä on tullut 2000-luvulla ei vain tiedepoliittinen vaan laajemminkin yhteiskuntapoliittinen tavoite [–] OECD:n ja Euroopan unionin suosituksia noudattaen hallitukset eri puolilla maailmaa näkevät, että avoin tiede avaa liiketoimintamahdollisuuksia ja vahvistaa kilpailukykyä sekä vauhdittaa talouskasvua [–] Kaikki data on saatava tuottamaan”.

Vapaan sivistystyön suunnasta ohjelmaa kiiteltiin:

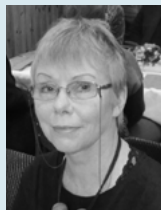
”Avoimen tieteen ja tutkimuksen periaatteisiin kytkeytyy läheisesti kansalaisten aktiivinen rooli. Aikuisten aktiivinen osallisuus tutkimushankkeissa on aikuiskasvatustieteen potentiaalinen voimavara [–] Voisiko aikuiskasvatustiedekin olla nykyistä aktiivisemmin edistämässä kansalaistieteen toimintatapoja? [–] Avoimen tieteen ja tutkimuksen tiekartan (OKM 2014) mukaan yhteiskunnallisen vaikuttavuuden tavoite on saavutettu, kun muun muassa tieteen uskottavuus on vahvistunut kansalaisten näkökulmasta, tutkimustulosten levittäminen tiedeyhteisön ulkopuolelle on vakiintunutta toimintaa, avoin tieto on aidosti innovaatioiden raaka-ainetta ja tutkijat ovat yhä valmiimpia vastaamaan yhteiskunnallisiin kysymyksiin” (Tuomi 2017).

Työ- ja elinkeinoministeriön (TEM) ja opetus- ja kulttuuriministeriön (OKM) TKI-tiekartassa (VNK 2020) kansalaistieteen onnistumista mitataan tuottavuuden kasvulla. Tarkoittaisiko se vaikkapa *Big Data*n eli massadatan digitaalista keräämistä sivistyspalvelujen asiakkailta elinikäisten innovaattorien tuotannon tehostamiseksi?

Kansansivistysoppi ja SVV-ohjelma käynnistyivät avoimina ja itseään kyselevinä, edellinen kansallisvalti-oyhteiskunnan kehkeytymättömyyden, jälkimmäinen sen itsestäänselvytyden oloissa. Molemmat tunnustivat tieteen, käytännön ja politiikan eriävät toimintalogiikat – ja tieteen erityisyyden sivistystyön itsereflektiivisenä osa-alueena. Koulutus- ja yliopistopoliittinen kilpailu ajoi niitä edunvalvonnan ja ryhmäkuntaisuuden suuntaan, jossa kansalaisuudesta ja sivistyksestä puhutaan muiden puolesta ja aihepiiri omiaan sivistystyön toimijoiksi tai tutkijoiksi julistautuneille. Kansalaisuutta ja tiedettä yleistäjuistava kansalaistiedepolitiikka vääristää keskustelua aikuiskasvatustieteen vastuusta. Saksalaisen sosiologin Julian Müllerin (2015) tavoin yhteiskuntaa ja kansalaisuutta voi pitää toiminnallisina, määrittelyille avoimina kategorioina, joita jatkuvasti todellistetaan ja ylläpidetään. Kun ihmiskunnan ja muun maakansan olemassaolon kohtalonyhteyttä ei enää voi kiistää, yhteiskunnallistaminen ja kansalaistaminen edellyttävät kaikkien ihmisellisten ja ei-ihmisellisten olentojen huomioon ottamista.

Itsereflektiivinen yhteistutkimus sekä siihen integroitava koulutus ja kehittäminen vaativat myös

institutionaalisia ratkaisuja. Tuottavuustavoitteiden sijasta resursseja tulisi suunnata yhteistyöhön yliopistojen ja aikuiskasvatuksen toteuttajien kesken sekä yhteistyötä mahdollistaviin sopimuksiin ja säädöksiin aikuiskasvattajien pätevoittämistä ja toimenkuvista. Tämä edellyttää politiikantekijöiden, tutkijoiden ja käytännön vuoropuhelun ohella yhteisiä keskustelun ja toiminnan foorumeja (Teräsahde 2020).

ANJA HEIKKINEN

KT, FM, professori emerita
kasvatustieteiden ja kulttuurin
tiedekunta
Tampereen yliopisto

<https://orcid.org/0000-0002-7208-0797>

JENNI PÄTÄRI

KM, väitöskirjatutkija
kasvatustieteiden ja kulttuurin
tiedekunta
Tampereen yliopisto

<https://orcid.org/0000-0002-4097-2029>

KIRJALLISUUS

- Aaltonen, R. (2010). Sivistyksellistä syvämuokkausta – oma yhdistys kokosi voimat. *Aikuiskasvatus*, 30(4), 244–246. <https://doi.org/10.33336/aik.93890>
- Alanen, A. (1981). Vapaan sivistystyön praktisen teorian kehittymisestä. *Aikuiskasvatus*, 1(2), 54–59. <https://doi.org/10.33336/aik.96183>
- Castrén, Z. (1919). Työväenopistojen sivistystehtävästä. Alustus työväenopistojen II edustajakokouksessa 9.6.1919.
- Castrén, Z. (1924). Yliopisto ja vapaa kansansivistystyö. *Kansanvalistus ja kirjastolehti*, 5/1924, 217–228.
- Euroopan unioni (2020). European Commission. A new ERA for Research and Innovation. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0628&from=EN>
- Harmaja, L. (1917). *Kansalaistietoja syventämään valtio- ja yhteiskuntatieteiden avulla*. Helsinki: Otava.
- Harva, U. (1943). Kansansivistystyön tieteellinen tutkimus. *Kansanvalistus ja kirjastolehti*, 6/1943, 138–142.
- Harva, U. (1948). *Kansansivistäjä*. YKK:n julkaisuja 4/1948. Helsinki: Otava.
- Heikkinen, A. (2012). A-luokan aikuiskasvatustiedettä? *Aikuiskasvatus*, 32(1), 50–58. <https://doi.org/10.33336/aik.93969>
- Heikkinen, A., Pätäri, J., Teräsahde, S. (2019). Disciplinary struggles in and between adult, vocational and general education. Teoksessa A. Heikkinen, J. Pätäri & G. Molzberger (toim.) *Disciplinary Struggles in Education*. Tampere: Tampere University Press, 83–115.
- Heikkinen, A. & Teräsahde, S. (2011). *Aikuiskasvatus on tutkimuksen ja asiantuntemuksen arvoinen*. Tampere: Tampereen yliopiston kasvatustieteiden yksikkö.
- Ikonen, R. (2021). Erään tieteenalan genealogiaa. *Aikuiskasvatus*, 41(1), 57–62. <https://doi.org/10.33336/aik.107391>
- Johnsson, M. (1906). Mitä uusi aika vaatii kansanopetukseen nähden. *Valvoja*, 26(2), 109–122.
- Kantasalmi, K. (2015.) Aikuiskasvatus ammattina ja kutsumuksena – Zachris Castrén ja Urpo Harva: Professionalismin mahdollisuudet ja rajat. K. Kantasalmi & M. Nest (toim.) *Valistajia, sivistäjiä*,

- poliitikkoja ja asiantuntijoita*. Tampere: Tampere University Press, 145–167.
- Kauppinen, J. (1953). Kansansivistystyön tutkimus harhateillä. *Kansansivistys*, 1/1953, 1–2.
- Mikkilä, T. (2010). *Paperitiikeri vai todellinen vaikuttaja? Vapaan sivistystyön yhteisjärjestö 1969–2009*. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Müller, J. (2015). Bestimmbare Unbestimmtheiten. Skizze einer indeterministischen Soziologie. Paderborn: Wilhelm Fink.
- OECD (2015). "Making Open Science a Reality". OECD Science, Technology and Industry Policy Papers, No 25. <http://dx.doi.org/10.1787/5jrs2f963zs1-en>
- OKM (2014). *Tutkimuksen avoimuudella yllättäviä löytöjä ja luovaa oivaltamista: avoimen tieteen ja tutkimuksen tiekartta 2014–2017*. <https://www.avointiede.fi/fi>
- Pätäri, J. (2019). Vapaan sivistystyön tutkimus ja akateeminen koulutus. J. Pätäri ym. (toim.). *Vapaa sivistystyö eilen, tänään ja huomenna*. Helsinki: Vapaa Sivistystyö & Sivistystyön Vapaus ja Vastuu, 216–235.
- Pätäri, J., Teräsahde, S., Harju, A., Manninen, J., Heikkinen, A. (toim.) (2019). *Vapaa sivistystyö eilen, tänään, huomenna*. Helsinki: Vapaa Sivistystyö & Sivistystyön Vapaus ja Vastuu.
- Salo, P. (2011). Maailma muuttui, muuttuiko aikuiskasvatus? *Aikuiskasvatus*, 31(1), 35–44. <https://doi.org/10.33336/aik.93910>
- Silvennoinen, H. (2017). Tiede avoimeksi! *Aikuiskasvatus*, 37(2), 130. <https://doi.org/10.33336/aik.88413>
- SVV (2011). Sivistystyön Vapaus ja Vastuu -yhteistyösopimus. <http://www.vapausjavastuu.fi/>
- tietopankki/hallintomateriaalit
- SVV-toimintasuunnitelmat 2011–2014, 2015–2017, 2018–2019, 2020–2022. <http://www.vapausjavastuu.fi/tietopankki/hallintomateriaalit>
- Teräsahde, S. (2020). Aikuiskasvatus toimijoiden mielikuvia tutkimuksen ja politiikanteon suhteesta ja vuorovaikutuksesta. *Aikuiskasvatus*, 40(4), 272–289. <https://doi.org/10.33336/aik.100531>
- Tuomi, L. (2017). Tiede avautuu yhteiskuntaan. *Aikuiskasvatus*, 37(2), 130–134. <https://doi.org/10.33336/aik.88414>
- Tuomisto, J. (2002). Kansansivistäjien kasvattamisesta konsulttien kouluttamiseen? Aikuiskasvatuksen kehitys yliopistollisena oppiaineena. *Aikuiskasvatus*, 22(4), 260–273. <https://doi.org/10.33336/aik.93435>
- Tuomisto, J. (2014). Suunnittelukeskeisen aikuiskoulutuspolitiikan arkkitehdit: Aulis Alanen ja Veli Lehtinen. K. Kantasalmi & M. Nest (toim.) *Valistajia, sivistäjiä, poliitikkoja ja asiantuntijoita*. Tampere: Tampere University Press, 305–340.
- VNK (2020). Valtioneuvoston kanslia. Kestävän ja kehittyvän yhteiskunnan ratkaisuja tuottava Suomi. <https://minedu.fi/tki-tiekartta>
- Voionmaa, V. (1939). *Työväen sivistystyö II*. Työväen Sivistysliitto: Tampereen Työväen Kirjapaino, 3–16.
- Voionmaa, V. (1942). *Vapaan kansansivistystyön keskusoppiaineesta*. *Kansansivistysopillisen yhdistyksen vuosikirja*. Helsinki: Kansansivistysopillinen Yhdistys, 51–59.
- Vuorenrinne, T.I. (1942). *Alustus Kansansivistysopillisen Yhdistyksen perustavassa kokouksessa*. *Kansansivistysopillisen yhdistyksen vuosikirja*. Helsinki: Kansansivistysopillinen Yhdistys, 76–80.

1 Aktiivit olivat nuorsuomalaisia sosiaaliliberaaleja, sittemmin maltillisia sosiaalidemokraatteja. Ohjelman ilmaisi Mikael Soininen (Johnsson): "Mutta kehittyneempikin nuorukaisikä vaatii opinahjonsa, jossa kansalaismieli ja kansalaiskunto pääsee itsenäisemmin ja perusteellisemmin varttumaan. Nämä ahjot ovat meillä jo valmiit – nuo meille rakkaiksi käyneet kansanopistomme. Näistä ahjoista tulee lähteä niiden miesten ja naisten, jotka kansan syvien rivien lähimpinä luottamusmiehinä sitä johtavat taloudellisissa yrityksissä, kunnallisessa ja valtiollisessa elämässä ja ylipäänsä sen sekä aineellisessa että henkisessä työssä. Niiden on luotava se virkavallasta riippumaton, sivistynyt sääty, joka on kaikissa koettelemuksissa oleva kansan lähin tuki ja turva." (Johnsson 1906, 121).